

Nataša BRATINA

Človek in prostor – celovita, učinkovita in odgovorna regeneracija urbanih stanovanjskih sosesk

Ljudje živimo v prepletenem fizičnem in družbenem okolju. Odprti prostori mest so celosten splet pomenov, doživljanja in dejavnosti, ki potekajo v njih. Da bi izboljšali načrtovanje v mestih in proces javnega odločanja, je potreben interdisciplinarni pristop za uspešno revitalizacijo urbanih območij. V članku obravnavamo učinkovito in odgovorno regeneracijo stanovanjskih sosesk, ki mora potekati v sodelovanju s prebivalci in s poznavanjem vsakdanjega življenja v njih. Pogledi načrtovalcev in uporabnikov javnega odprtega prostora se lahko razlikujejo. Vedenje, doživljanje in uporaba odprtega prostora so ključni viri informacij za kakovostno urbanistično načrtovanje. Poudarjen je pomen odprtega prostora za prebivalce, povezava med okoljem in vedenjem uporabnikov, psihološki vidik občutenj v odprtem prostoru, pomen soseske, vključevanje uporabnikov v na-

črtovanje. Predstavljena je empirična raziskava, ki je bila izvedena v okviru doktorske disertacije avtorice ter obravnava medsebojne odnose psiholoških, družbenih in prostorskih dejavnikov v soseskah za Bežigradom v Ljubljani. Namen je prepoznati dejavnike, ki vplivajo na zadovoljstvo prebivalcev. Uporabili smo večmetodni pristop: fokusne skupine z družbenoprostorskimi obrazci, javnomnenjsko anketo, opazovanje vedenja in sledi v prostoru. Predstavljeni so rezultati, ki so lahko usmeritve za načrtovalce odprtega prostora sosesk, za izboljšanje kakovosti bivanja prebivalcev v njih po meri človeka.

Ključne besede: stanovanjska soseska, javni odprti prostor, doživljanje bivalnega okolja, vedenje prebivalcev, kakovost bivanja, Ljubljana

1 Uvod

Danes je življenje v mestu prevladujoči način življenja. Zato je odprti mestni prostor z zelenimi površinami pomemben dejavnik, ki omogoča zadovoljevanje potreb mestnih prebivalcev. Javni odprti prostor stanovanjskih sosesk, ki je temeljni vsakdanji življenjski prostor človeka, mora ustrezati različnim starostnim skupinam, nuditi javno uporabnost, zasebnost in varnost hkrati. Različni pomeni prostora omogočajo nastanek izrazitih povezav med prostorom in osebo kot uporabnikom. Ljudje oziroma uporabniki odprtega prostora se povezujejo s fizičnim in družbenim okoljem. Pozitivni pomeni javnega prostora se razvijajo takrat, ko okolje postane pomemben del vsakdanjega življenja ljudi. Javni odprti prostor naj bi omogočal ter spodbujal druženje in povezovanje prebivalcev v urbanih soseskah, posamezniku pa zagotavljal sproščanje in nekaj zasebnosti.

Starogrški filozof Aristotel je dejal: »Naj bo mesto grajeno tako, da se bo človek počutil varnega in srečnega« (v Sitte, 1997: 6). S to mislijo je nakazal velik pomen občutenja in počutja človeka, ki naj bi ju načrtovalci upoštevali pri načrtovanju in gradnji mest.

»S svetom smo povezani s svojimi čuti. Čuti niso zgolj pasivni sprejemniki dražljajev in telo ni zgolj izhodišče pogleda na svet v centralni perspektivi. [...] Naši čuti mislijo in strukturirajo naše razmerje s svetom, čeprav se po navadi ne zavedamo njihove nenehne dejavnosti.« S temi besedami finski arhitekt Pallasmaa (2012: 13, 17) v delu *Misleča roka* nagovarja načrtovalce, arhitekto in oblikovalce ter jih opozarja na velik pomen človekovih čutil, čutenja in doživljanja prostora.

»Izkustveni prostor je nekaj drugega kot matematični ali zgolj geometrični prostor. Le-tega lahko natančno izmerimo v dolžinskih, kvadratnih in kubičnih metrih ali centimetrih: prvi pa vsebuje tudi naše doživljanje ali izkustvo, ki ga imamo s prostorom,« je poudaril psiholog Trstenjak (1984: 184) v prvi slovenski knjigi o okoljski psihologiji.

Navedene izjave so zapisali filozof, arhitekt in psiholog in prav vsi se zavedajo ter opozarjajo na velik pomen izkustvenih občutenj človeka v prostoru. Pri razvoju mest je potrebno sodelovanje različnih strok, ki morajo za doseganje dobrih rezultatov za boljše počutje posameznika v bivalnem okolju mesta v proučevanje vključevati prebivalce oz. uporabnike.

Navedene misli dobro opisujejo temo, ki jo obravnavamo v tem članku na podlagi izvedene avtoričine doktorske disertacije^[1], in sicer proučevanje povezave prostora in človeka ter njune interakcije prek zaznav, doživljanja, vedenja, odzivanja, uporabe v okolju. V empirični raziskavi smo izbrali javni odprti prostor v soseskah, ker je to vsakdanje človekovo bivalno okolje ter zato pomembno za njegovo počutje, zdravje in kakovost bivanja, hkrati pa tudi zato, ker je v doslej opravljenih raziskavah v primerjavi z drugimi javnimi odprtimi prostori mest ta prostor redkeje obravnavan.

Stanovanjska območja mest so pomemben del mesta, saj vse več ljudi še vedno želi živeti v mestih. Stanovanje in njegovo okolje v urbanih območjih postajata vse bolj način uresničevanja vsakdanjih človekovih potreb. Oblika bivalnega okolja pomembno vpliva na dobro počutje ljudi v družbi. Z vse večjo gostoto poseljenosti v mestih narašča potreba ljudi po rabi odprtih površin in možnosti za neposreden stik z naravo. Običajno je v mestu najmanj 50 % površin ali več namenjenih stanovanjem. Zato je urejenost stanovanjskih območij, ki je neločljivo povezana z mestnim razvojem, pomemben pogoj za celovito urejenost mest.

V Ljubljani danes opažamo, da so zelene in druge odprte površine slabo vzdrževane prav na območjih stanovanjskih sosesk, na zelenicah med večstanovanjskimi objekti, ki so zelo pomembne za vsakdanjo uporabo in zagotavljanje boljše kakovosti bivanja prebivalcev. Večina sosesk iz druge polovice prejšnjega stoletja je precej degradirana, saj nobena še ni bila celovito prenovljena. Manjše preнове so bile narejene le na ravni posameznih stanovanjskih blokov. Pogosto je v prostoru stanovanjskih območij vidno, da so odprti javni prostori zanemarjeni, urbana oprema je obrabljen, opazna je odsotnost programa oziroma dejavnosti. Večina starejših sosesk je bila v osnovi prostorsko dobro zasnovana z veliko zelenih površin, vendar nudi premalo možnosti za različne programske vsebine. Ker je v številnih stanovanjskih soseskah veliko odprtega prostora z zelenimi površinami, bi lahko bil ta prostor obnovljen, dopolnjen in revitaliziran, vsakdanje življenje stanovalcev pa prijetnejše in živahnejše.

V številnih delih Ljubljane se obširne zelene površine v soseskah spreminjajo v tlakovane površine s parkirišči ali pa se pozidava odprti mestni prostor. Gazvoda (2001) je opozoril, da z urbanizacijo postopoma vse bolj izginjajo manjše zelene in odprte površine v vseh slovenskih mestih. Številne kritike urbanizma pri nas in v svetu opozarjajo, da sodobna, predvsem mestna stanovanjska naselja zadnje čase bolj ustrezajo rasti proizvodnje kot človeku in njegovim potrebam. Slovenski prostorski načrtovalci (Šašek-Divjak, 1994; Rau, 1994; Sendi, 2013) opozarjajo, da bi se morali pri novogradnjah in tudi pri prenovi stanovanjskih sosesk, ki so bile zgrajene po drugi sve-

točni vojni, od kvantitativne rasti preusmeriti h kvalitativnemu oblikovanju stanovanjskega okolja. Obenem Sendi (2013) navaja, da je za Slovenijo v primerjavi z državami Evropske unije značilen najnižji stanovanjski standard, kar pomeni najnižjo povprečno rabo stanovanjske površine na osebo (Sendi, 2013: 27). Prav zato so kakovostno urejene odprte površine v vsakdanjem bivalnem okolju stanovanjskih območij za prebivalce izjemno pomembne, saj lahko ti svoj prosti čas preživijo v odprtem prostoru soseske. Raziskovalci ugotavljajo (Shrestha, 2013; Gazvoda, 2001; Bell idr., 1992), da soseske, ki imajo slabo urejeno urbano okolje, ne rešujejo dovolj učinkovito družbenih in kulturnih potreb stanovalcev in ne prispevajo k oblikovanju občutka pripadnosti skupnosti in občutka varnosti ter se slabo povezujejo s preostalim urbanim okoljem.

Potreba po razvojnih spremembah in revitalizaciji odprtega prostora v stanovanjskih soseskah Ljubljane me je v doktorski disertaciji spodbudila k združevanju znanja in izsledkov različnih strok in vključevanju prebivalcev kot aktivnih uporabnikov bivalnega okolja. Urbane stanovanjske soseske je treba osvetliti ne samo z urbanističnega, ampak tudi s psihološkega, družbenega in kulturnega vidika. Potreben je celosten interdisciplinaren pristop za kakovostno revitalizacijo stanovanjskih območij.

2 Odprti prostori mest

Odprti prostori mest so dinamični prostori in so pomembno nasprotje grajenim zaprtim prostorom. V urbanih okoljih, kjer poteka utrip dogajanja z rutino vsakdanjika, se izmenjuje delo in zasebno življenje. Odprti prostori zagotavljajo prebivalcem poti za gibanje, vozlišča komunikacij in srečevanj, skupne površine za igro in sprostitve. Ulice, trgi in parki so temeljne vrste odprtega prostora, ki dajejo mestu obliko za vsakdanje valovanje mestnega utripa oz. človekove spreminljive raznovrstne rabe ter omogočajo številne doživljaje in izmenjavo dražljajev z okoljem.

Lahko bi rekli, da je odprti mestni prostor kot »dnevna soba« mesta, saj v njem potekajo pomembni dogodki, vsakdanje javno življenje in dogajanje. Gre za družbeno komponento srečevanja, spoznavanja in druženja prebivalcev in obiskovalcev, hkrati pa tudi za sproščanje prebivalcev in preživljanje prostega časa zunaj. Javni odprti prostor naj bi zagotavljal dobro počutje, doživljajsko polnost, kakovost življenja in družbeno vključenost ljudi.

Odprti mestni prostor, zgradbe in infrastruktura gradijo mesto kot celoto. Sestavljata ga naravno in grajeno okolje. Odprti prostor zajema vsa tista območja mesta, ki jih ne zasedajo zgradbe, prometno telo ulice, železnica, druga industrijska infrastruktura ipd. Odprti prostor je nasprotje poseljenemu prostoru

raznoverstnost/spremembe	
svoboda/spontanost	odprto/zaprto
dinamika	sončno/senčno
mir	družabno/intimno
igra	živahno/umirjeno
pogled	daleč/blizu
dogodek	gibanje/druženje/opazovanje
kraj	pot/koridor/vozlišče/plato
moje—tvoje—naše	prisivjanje/povezanost
	sproščeno/organizirano
	srečevanje/zasebnost

Slika 1: Različne lastnosti in pričakovanja, ki naj bi jih odprti prostor zagotavljal prebivalcem in drugim uporabnikom v mestu (vir: Nataša Bratina, 2016).

(Mušič, 1996). Ogrin (2010) navaja podobno opredelitev, da je odprti prostor mesta nasproten njegovemu grajenemu kompleksu. Dodaja, da se »pojmi mestna krajina, odprti prostor in zeleni sistem mesta pomensko prekrivajo, saj se nanašajo na isto prostorsko kategorijo mesta« (Ogrin, 2010: 235). Mestno krajino označi »kot oblikovano konstelacijo iz naravnih in grajenih prvin, ki zadovoljujejo človekove posebne potrebe, hkrati pa odseva družbene razmere v številnih oblikah« (Ogrin, 2010: 234).

Odprti prostor v mestu ima velik doživljajski potencial ter nudi prebivalcem in obiskovalcem pogoje za fizično in duševno sprostitev. Urbani odprti prostor je prostor srečevanja^[2]. Prav zato je pomemben segment oblikovanja mestnega prostora, ki mora ustrezati razmerju človeka do urbanega, javnega in naravnega prostora. Odprti prostor mesta je prostor, v katerem sobivajo človek ter naravno in grajeno okolje.

Javni odprti prostor je celosten in celovit splet pomenov, doživljanja in dejavnosti, ki potekajo v njem (Bratina, 1993). Ljudem kot njegovim uporabnikom je treba nuditi možnosti za zadovoljevanje potreb in omogočati različne rabe, od zelo aktivnih dejavnosti do izjemno mirnih območij, kjer se lahko izognejo hrupu množic. Možnost doživljanja spokojnosti je prav tako odlika dobrih javnih prostorov (Treib, 2008). Ljudem naj se v urbanem odprtem prostoru omogočijo svoboda, spontanost in možnost neformalnih oblik uporabe. Nuditi mora različne dejavnosti, hkrati pa uporabniku dopuščati izbiro in lastno kreativnost rabe; možnost, da se zgodi nekaj novega, naključnega in neomejenega v okviru vedenja v urbanem prostoru. Nekaj, kar lahko preseneti, izzove doživetje in domišljijo, ne samo pri otrocih, ampak tudi pri odraslih.

3 Neločljiva povezanost človeka, kraja in dogodka

Sodobni odprti mestni prostori so prostori krajev in prostori tokov oziroma prehodov (Castells, 1989). Kar pomeni, da se ljudje na njih lahko zadržujejo in nekaj počnejo, ali pa so prostori prehajanja, ko se ljudje zaradi mobilnosti ali sprehajanja in ogledovanja gibljejo z enega na drugi konec mesta. Srečanja v mestih so večinoma začasna, dopolnjujejo jih dogodki. Arhitektka in scenografinja Hočevarjeva (1998: 12) je izrazila misel »Nič se ne more zgoditi, če se ne zgodi nekje.«, s čimer je poudarila, da sta dogodek in prostor neločljivo povezana. Prav to so temeljni pojmi, s katerimi se ukvarjamo v tem prispevku na podlagi izvedene raziskave – odprti prostor mesta in dogajanje v njem, proučevanje, kako človek kot prebivalec mesta doživlja in zaznava preplet oziroma neločljivo povezanost človeka, kraja in dogodka.

Yu (2008) je poudaril, da je treba za zagotavljanje celostnega urbanega razvoja in vzpostavitev trajnostne povezave v mestih vnaprej oblikovati javni odprti prostor in uporabiti spretnost oblikovanja z minimalnim vplivom na naravne procese v urbanem okolju ter s ciljem povezovanja ljudi in narave, podeželskega in urbanega v mestu. Na mednarodni konferenci s področja trajnostne mobilnosti v mestih – CIVITAS forum 2015 v Ljubljani z naslovom *Delimo si mesto* (ang. *sharing the city*) je prostorska načrtovalka Lancrenon (2015) javni odprti prostor preprosto definirala kot »prostor, v katerem poteka velik del našega življenja«. Da bi izboljšali načrtovanje v mestih in proces javnega odločanja, je po njenem prepričanju treba spoznati vsakodnevno življenje prebivalcev in uporabnikov in kakovost bivanja v javnem odprtem prostoru mest.

Odprti prostor mest je nosilec različnih funkcij in pomenov. Temeljne funkcije odprtega prostora mest so srečevanje, gibanje, sproščanje. Ljudje z obiskom in uporabo odprtih prostorov določajo njihovo atraktivnost in živost ter jih osmislijo. Uporabniki odprtih prostorov so njihovi nezavedni in neusmiljeni kritiki, saj z načinom rabe, množičnim obiskom ali neuporabo kažejo načrtovalcem, ali jim je prostor uspelo dobro načrtovati ali ne.

Zakaj je neki javni prostor zaželen in odlično obiskan, drugi pa sameva in je slabo obiskan? To je pogosto vprašanje, na katero načrtovalci, arhitekti, krajinski arhitekti in oblikovalci iščejo odgovore. Za te odgovore pa je potrebno poznavanje in razumevanje doživljanja, zaznavanja človeka, ljudi, prebivalcev, ki prostore uporabljajo, potrebno je poznavanje življenja, kulture in utripa v vsakdanjiku mesta.

Pri analiziranju in prostorskem načrtovanju sta doživljanje in dojetanje prostora uporabnikov – prebivalcev in obiskovalcev – pomembni kategoriji, ki sta izrazito povezani z njegovo uporabo. Zato je bil ključni cilj empirične raziskave v okviru doktorske disertacije (Bratina, 2016) raziskati vpliv družbene mreže, psiholoških in prostorskih dejavnikov ter njihove interakcije v odprtem prostoru stanovanjskih sosesk na zaznano kakovost bivanja v njih. Eden od ciljev je bil tudi postaviti izhodišča za vključevanje javnosti v zgodnje procese načrtovanja prostora in pridobiti uporabne rezultate za načrtovalce, s katerimi bodo lahko programsko izboljšali javne odprte prostore stanovanjskih sosesk.

Da bi se načrtovalci lahko lotili razvojnih sprememb in večjih posegov v mestne soseske in njihov razvoj, je najprej treba spoznati odprti prostor sosesk, način rabe in potek vsakdanjega življenja prebivalcev in posledično njihove potrebe, doživljanje in zaznavanje prostora. Prenova urbanih območij naj bi bila večplastna, izboljšati je treba kakovost življenja in učinkovitost in omogočiti raznovrstnost rab odprtega prostora za potrebe različnih uporabnikov ob hkratnem ohranjanju obstoječih rab prebivalcev. Obenem je treba zaznati manjkajoče rabe, ki jih prebivalci pogrešajo, ter jih z revitalizacijo območij dopolniti in omogočiti.

Za vpogled v to, kaj želi skupnost v stanovanjski soseski, je potreben stik z lokalnimi prebivalci in drugimi uporabniki, dobiti je treba njihov neposredni odziv na vsakdanji bivalni prostor. Čeprav je odprti prostor sosesk javen, ga prebivalci dojemajo bolj kot svojega, tako da ga skozi njihovo percepcijo in način rabe lahko opredelimo kot poljavnega. Občutek zasebnosti javnih odprtih prostorov pri prebivalcih v stanovanjskih soseskah je sociolog Gantar (2006) obravnaval v svojem prispevku na konferenci Stanovanjske krajine.

Načrtovalci, ki se regeneracijskega načrta sosesk ali drugih delov mesta lotijo brez povezanosti s prebivalci v soseski ali brez uporabnikov v mestu, tvegajo, da bo njihovo načrtovanje neustrezno, pojavi se lahko tudi odpor meščanov do razvojnih projektov, ki jih pojmujejo kot poseganje v njihov »zasebni prostor«.

Prav zaradi navedenega se je v šestdesetih letih dvajsetega stoletja razvila znanstvena veda okoljska/prostorska psihologija, ki proučuje pomen dražljajev v okolju in vplive okoljskih dejavnikov na duševnost človeka. Gre za proučevanje človeka v odnosu do dejanskega okolja. Doživljanje, zaznavanje in vedenje prebivalcev in drugih uporabnikov odprtega prostora ima večdimenzionalno strukturo.

4 Doživljanje javnih odprtih prostorov

Arhitekt Pallasmaa (2012: 17, 24) je doživljanje prostora opisal tako: »Bivanjski prostor je edinstveno doživetje, ki ga interpretira posameznikov spomin in izkustvo. Po drugi strani, pa so skupinam ali celo nacijam skupne nekatere poteze bivanjskega prostora, ki konstituirajo njihove kolektivne identitete in občutek skupnosti. [...] Naši čuti mislijo in strukturirajo naše razmerje s svetom, čeprav se po navadi ne zavedamo njihove nenehne dejavnosti.«

Privlačnost javnega odprtega prostora mest se pri uporabnikih razvije takrat, kadar okolje postane pomemben del njihovega vsakdanjega življenja. Zadovoljuje njihove potrebe in interese, ponuja različne možnosti, omogoča različne rabe, dostopno je vsem skupinam, nudi možnosti za druženje. Carr idr. (1992) menijo, da se različni vidiki javnega odprtega prostora kažejo v možnostih, ki jih nudijo uporabnikom.

Prostor dobi pomen, ko se med okoljem in uporabnikom vzpostavi močna povezava. V stanovanjskih soseskah se običajno razvije občutek pripadnosti in varnosti posameznika, ki se prek storitev in druženja povezuje z družbo. Zato imajo odprti prostori v stanovanjskih soseskah še posebej pomembno vlogo, saj naj bi omogočali in spodbujali druženje in povezovanje prebivalcev.

4.1 Povezanost med okoljem in vedenjem uporabnikov

Človekovo okolje je dvojne narave: fizično okolje vsakdanjega bivanja in družbeno okolje medsebojnih odnosov. Na doživljanje, uporabo in vedenje prebivalcev v prostoru vplivajo tudi demografski, družbeni, psihološki in kulturni dejavniki. Arhitekt Camillo Site (1997: 6) je že leta 1889 v znamenitem delu Gradnja mest po umetniških načelih izrazil misel »o močnem vplivu zunanjega okolja na človekovo občutenje«, s čimer je opozoril na preplet delovanja okolja in človeka ter pomen njegovega doživljanja prostora. Okoljski psiholog Barker (1968) meni, da vedenja uporabnikov prostora ne moremo opredeliti zunaj okolja, v katerem se to pojavlja, ker oba ponazarjata del iste celote. Zato poudarja, da predmet proučevanja ni vedenje uporabnika samo po sebi, ampak celota njegovega vedenja v določenem okolju. Brez upoštevanja zakonitosti človeškega doživljanja (psihološki vidik) in delovanja okolja (okoljskoprostorski vidik) bivalnega okolja ne bomo mogli izboljšati. Številni raziskovalci (Proshansky, 1972; Lewin, 1974; Mehrabian in Russell, 1974; Gifford, 1996; Cas-

Slika 2: Opredelevitev življenjskega prostora človeka – Gifford, 1996: 80 (vir: Nataša Bratina, 2016)

Opomba:

P + E = LSp

Oseba + psihološko okolje = življenjski prostor (ang. *Person + Psychological Environment = Life Space*)

sidy, 1997; Bechtel, 1997; Bechtel idr., 2002; Zeisel, 2006) so opozorili na tesno povezanost človeka, njegovega vedenja in okolja kot življenjskega prostora.

Ameriški psiholog Kurt Lewin je kot prvi opredelil formulo »oseba + psihološko okolje = življenjski prostor« (Gifford, 1996: 80), kar pomeni, da je življenjski prostor posameznika sestavljen iz njega kot osebe in njegovega dojemanja okolja kot psihološkega okolja (slika 2). Navedel je tudi spodnjo formulo, s katero opozarja na tesno povezanost in soodvisnost človeka in njegovega okolja:

$B = f(P, E) = f(LSp)$

B – vedenje, P – oseba, E – okolje, LSp – življenjski prostor

Irwin Altman (v Polič, 1999) je opredelil družbeno-sistemski okoljski model soodvisnosti med človekom in okoljem in navedel ključne ugotovitve: okolje in vedenje uporabnika sta tesno prepletena, obstajajo vzajemni vplivi med človekom in njegovim okoljem, ti odnosi so dinamični in spremenljivi, pojavljajo se na različnih ravneh človekovega vedenja in delujejo kot skladen sestav.

Okoljska psihologa Russel in Mehrabian (Gifford, 1996) sta raziskovala odnos med čustvi kot posrednikom med okoljem, osebnostjo in vedenjem. Poudarila sta čustveni vpliv fizičnih dražljajev iz okolja in njihov učinek na različne vrste vedenja (na primer na delovno učinkovitost, družbeno interakcijo v nekem prostoru ipd.). Njuna raziskava je opredelila tri primarne človekove čustvene odzive v okolju: zadovoljstvo, vznurjenost in dominantnost, ki povzemajo navedena čustva vzbujajoče kakovosti okolja, v katerem se človek nahaja in so posredne spremenljivke v določanju različnih vedenj v okolju. Čustvi zadovoljstvo in vznurjenost sta se pokazali kot samostojni in medsebojno neodvisni, saj ju človek lahko izkusi oziroma doživi kot kombinacijo različnih stanj (slika 3).

Slika 3: Predstavitev dveh glavnih čustev zadovoljstva in vznurjenosti, ki ju človek lahko hkrati doživlja v okolju kot različno kombinacijo obeh; Gifford, 1996: 63. (vir: Nataša Bratina, 2016).

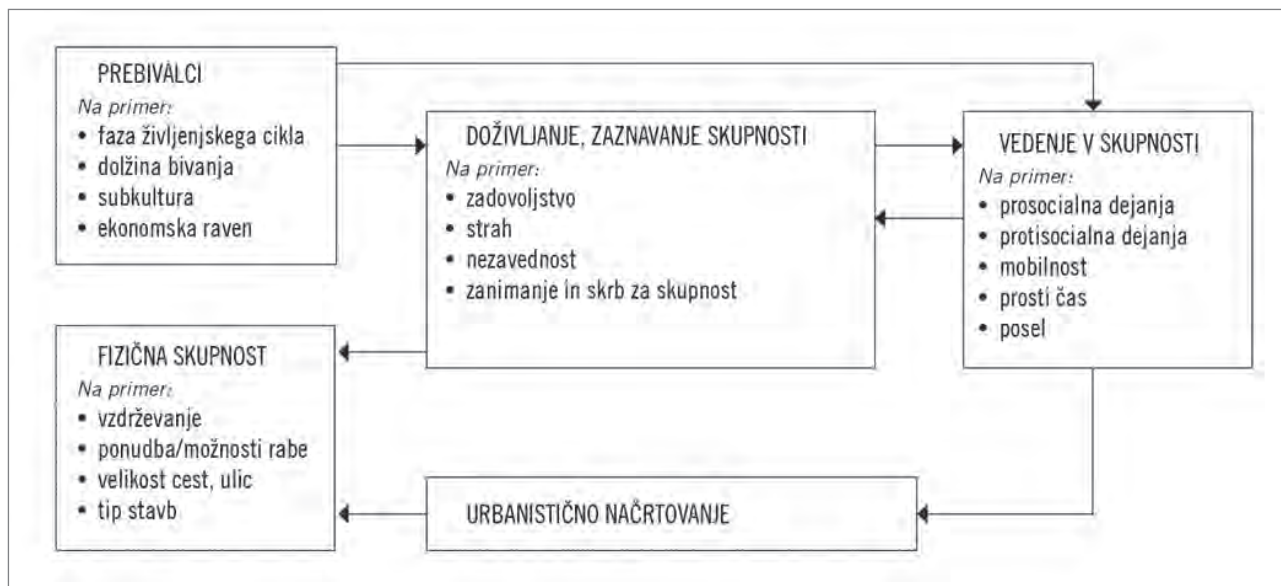
4.2 Čustva kot posrednik med okoljem, osebnostjo in vedenjem

Russel (Gifford, 1996) je poudaril pomen čustvenega vpliva fizičnih dražljajev iz okolja in njihov učinek na različne vrste vedenja. Človek čustveno dogajanje najprej zazna, šele pozneje ga lahko ozavešči. Ljudje imamo številne različne senzorne receptorje, ki osrednjemu živčnemu sistemu stalno posredujejo informacije o dogajanju v posameznikovem telesu in njegovem okolju. Krožni model čustev govori o tem, da posamezna čustvena stanja niso med seboj neodvisna, ampak so med seboj povezana z zadaj ležečimi dimenzijami, vzdolž katerih so organizirana. Ko ljudje poskušamo opisovati čustvena stanja, se na te dimenzije nehote opiramo in jih vključujemo v svoje opise doživljanja.

Za čustveno doživljanje sta pomembni obe vrsti informacij – informacije iz posameznikovega zunanjega okolja so običajno povezane z nekim dogodkom, ki sproži čustveni odziv. Možgani dogodek zaznajo in ga ocenijo. Prva hitra nezavedna ocena, presoja ogroženosti, nevtralnosti ali prijetnosti dogodka. Naslednja ocena je kompleksnejša in vključuje tudi številne zavestne procese. Ocena ugodja je povezana z oceno okolja v odnosu do posameznikovih potreb, ciljev, želja in standardov. Če so okoliščine skladne s posameznikovimi cilji, jih posameznikovi možgani ocenijo kot zaželene, kar sproži občutja ugodja.

5 Dojemanje soseske pri prebivalcih

Stanovanjska soseska kot urbanistični pojem je zaključena osnovna enota, določena za potrebe načrtovanja in opredeljena z normativi. Soseska je območje, v katerem prevladujejo stano-

Slika 4: Model urbane okoljske psihologije – interakcija med deležniki – Gifford, 2014: 242 (vir: Nataša Bratina, 2016)

vanjski objekti in stavbe, v katerih naj bi bile dejavnosti, ki so nujne za vsakdanje življenje prebivalcev, ter raznovrsten odprt prostor z zelenimi površinami.

Soseska je v osnovi majhna prepoznavna podenota mesta, v kateri potekajo interakcije med prebivalci (Porteous, 1996). Soseska je za urbanega prebivalca izjemno pomembna za njegovo vsakdanje bivanje v stanovanjskem območju. Prebivalci potrebujejo soseske za občutek pripadnosti in varnosti, za zadovoljevanje svojih najosnovnejših potreb in skupno reševanje težav v prostoru. Zavedati se moramo, da prebivalci sosesko dojemajo in zaznavajo drugače kot prostorski načrtovalci. Običajno prebivalci dojemajo sosesko kot tisti del mesta, urbanega prostora, v katerem se nekdo počuti doma. Sosesko kot psihološko enoto lahko opredelimo kot območje, kjer prebivalci soseske čutijo, da spadajo skupaj in hkrati pripadajo prostoru, v katerem bivajo. Družbena interakcija med sosedi je ključni dejavnik uspešnega delovanja soseske (slika 4) (Gifford, 2014). Gifford (1996) je opredelil sosesko kot psihološki koncept. Poudaril je, da vsako načrtovalsko fizično ali pravno določeno območje soseske praviloma v praksi ne deluje kot soseska.

Številne raziskave so pokazale, da se prebivalci in načrtovalci razlikujejo po svojih predstavah o soseski. Zato je za načrtovalca koristno, da ve, kako si prebivalec predstavlja sosesko. Običajno je ta za prebivalce bistveno manjše območje kot načrtovalsko opredeljena ali urbanistično zasnovana soseska. Večina udeležencev v izvedeni raziskavi (Bratina, 2016) zaznava sosesko kot srednje veliko območje okrog doma (od 250 do 450 m), v radiju, kjer se še poznajo in družijo s sosedi^[3] (Bratina-Jurkovič, 2014). Izkazalo se je, da se prebivalci dobro počutijo v manjših soseskah, v katerih aktivno delujejo, med seboj sodelujejo in se družijo.

6 Psihološki vidik javnega odprtega prostora

Javni urbani odprti prostori delujejo kot družbeni, komunikacijski in družabni prostori v mestu. Njihova družbena in psihološka funkcija je vse pomembnejša, saj vsak urbani odprt prostor deluje na več ravneh:

- Na funkcionalni oziroma namenski ravni, saj vlogo prostora določa predvsem njegova namembnost z vidika realizacije uporabnikovih ciljev oziroma namenov.
- Na komunikativni in doživljajski ravni vlogo odprtega prostora določajo različne oblike besedne in nebesedne komunikacije ter pričakovanje dogajanja oziroma možnost sproščanja.

Psihološki vidik javnega urbanega prostora se izraža v možnostih, ki jih nudi uporabnikom. Raznovrstni pomeni prostora omogočajo nastanek izrazitih povezav med prostorom in osebo kot uporabnikom. Odprti prostori so kraji, na katerih se ljudje učijo živeti skupaj zunaj znanega okolja, kot sta dom in delovno okolje. Odprti prostori mest so območja, na katerih je dovoljeno svobodno gibanje in uporaba, hkrati pa tam le veljajo določena pravila vedenja in strpnega sobivanja z drugimi uporabniki prostora.

Dobro oblikovani in dobro delujoči odprti prostori naj bi pri človeku vzbujali različna občutenja – od miru, raziskovanja, radovednosti in pričakovanja do svobode, zasebnosti, varnosti, celo pripadnosti –, omogočali naj bi zadovoljitev njegovih potreb po udobju, sprostivni, izvajanju aktivnih in neaktivnih dejavnosti ipd., s tem pa zagotavljanje zdravja in boljše kako-

vosti vsakdanjega bivanja. Obenem je treba omeniti tudi pojem »preobremenitve« (Milgram, 1992), ko se človek v urbanem okolju sooča s preobilico dražljajev. Da bi lahko normalno deloval, mora sproti izbirati zase pomembne dražljaje in hkrati druge zanemariti.

Psihološki vidiki odprtega prostora so številni in v nadaljevanju bomo predstavili le najpomembnejše.

1. Udobje

Je temelj za zadovoljevanje osnovnih človekovih potreb, kot so udobno sedenje, ki omogoča počitek, klepet, zasebnost, druženje, razgled, varnost, možnost dostopa do sončnih in tudi senčnih predelov ter takih, ki ščitijo pred dežjem, ipd.

2. Sprostitev

Povezana je z udobjem, ki je predpogoj. Običajno je to takrat, kadar se človek lahko umakne od sosednjih intenzivnih mestnih okolij, polnih dražljajev (promet, vrvež ipd.) Prisotnost naravnih prvin, kot so drevesa, travniki, cvetje, vodni elementi ipd., omogoča in spodbuja človekovo sprostitev.

3. Občutenje miru in zasebnosti

Ko sta zagotovljena udobje in sprostitev, se pojavi tudi občutek in možnost oz. potreba po miru, zasebnosti, občutku varne »osamljenosti« v sicer javnem odprtem prostoru, opazovanju prostora in drugih ljudi. Možnost občutenja zasebnosti, čeprav v javnem odprtem prostoru, je zelo pomembna za ljudi. Javni odprti prostori, ki imajo ob drugih vidikih tudi to možnost, so lahko bolj obiskani. Meje zasebnosti lahko človek označuje tako, da po svoji izbiri odklanja ali privablja družbeno interakcijo (Trstenjak, 1984).

4. Aktivnost

Aktivne dejavnosti so neposredna izkušnja doživetja okolja in ljudi, ki ga uporabljajo. Gre za druženje z drugimi neznanimi uporabniki ali za namensko srečevanje s tistimi, ki jih poznamo, ali za dejavnosti fizičnega gibanja. Dejavnost uporaba odprtih prostorov je povezana z nudenjem dejavnih aktivnosti v prostoru (igra, šport, zabava, trgovanje itd.) in različnimi starostnimi skupinami uporabnikov, kot so otroci, odrasli posamezniki, starši z otroki, starejši ljudje.

5. Neaktivnost

Neaktivne dejavnosti so tiste, ki pomenijo neaktivno zaposlitev v okolju in vodijo v zaželeno sprostitev večinoma posameznika. Vključujejo opazovanje prizorov, predvsem drugih ljudi, in zanimivih razgledov na naravne ali oblikovane prvine, pogledov na kakšno dogajanje ali urbani element (skulptura, fontana itd.) ali stik z obalo voda, omogočanje razgledov na mesto ali okoliško krajino ali mirno branje na klopi ipd.

6. Raziskovanje

Je človekova želja po odkrivanju nečesa novega, želja po druženju in užitek v novih izkušnjah in srečevanjih. Da bi bilo raziskovanje del izkušnje že znanih krajev, se morajo ti fizično in dejavno spreminjati (kontrast, skrivnostnost, več različnih rab in dejavnosti v različnih terminih ipd.).

7. Občutenje radovednosti in pričakovanja

Vzbujajo ga tisti deli okolja, ki pri človeku spodbujajo željo po odkrivanju novih stvari in so spontan izraz ali posledica, neposredno povezana z raziskovanjem. Taki so prostori igre, velika območja naravnih prvin in oblikovane narave večjih razsežnosti v mestu, lahko pa tudi grajenih prvin v odprtem prostoru. Sprehajalne poti naj bi na primer sprehajalcu omogočile občutenje radovednosti in pričakovanja.

8. Svoboda

Občutek svobodnega delovanja vključuje možnost izvajanja zelenih dejavnosti in možnost zelene uporabe prostora ob zavedanju, da gre za skupni prostor vseh uporabnikov. Neskladni interesi različnih skupin lahko svobodo ene skupine spremenijo celo v grožnjo drugi. Zato je pomembno omogočati in spodbujati različne dejavnosti, tako da ni omogočena prevlada nobene skupine.

9. Omogočanje spreminjanja rabe (fleksibilnost rabe)

Možnost različnih rab je zelo pomembna za uspešnost delovanja javnih prostorov. To pomeni omogočanje začasnih ali trajnih spremenjenih rab (na primer premičnost sedežev, hitra preobrazba površin za različne rabe ali nudenje aktivnosti za posebne priložnosti), omogočanje neformalnih oblik dejavnosti (na primer slackanje – hoja po trakovih, zvezanih na drevesi; ang. *slacklining*). Omogočena večnamenskost rab je velika prednost javnega odprtega prostora.

10. Upravičenost do prostora

Prisvajanje prostora se nanaša na neformalne lastninske interese. Gre za zasebnost in ozemeljsko vedenje, pri katerem si uporabniki spontano prisvajajo sicer javni odprti prostor. Ljudje si dele odprtega prostora prisvajajo iz različnih razlogov. Velikokrat se to dogaja prav v stanovanjskih območjih, v soseskah, ali ko si neka skupina z dejavnostjo prisvoji prostor (na primer skejterji na neki ploščadi ipd.). Občutek večjega nadzora uporabnikov nad prostorom poveča uporabo in hkrati skrb zanj. Posamezniki ali manjše skupine si običajno prisvojijo le majhen del javnega odprtega prostora, kar pa je jasno drugim obiskovalcem v odprtem prostoru, ki to običajno upoštevajo. Lahko pa tako vedenje privede tudi do konfliktov med uporabniki. Včasih se uporabniki nebesedno »dogovorijo« za časovno ali terminsko delitev uporabe prostora. V skrajnih primerih pride lahko tudi do delne privatizacije kraja, ki pa omejuje pravice drugih. To se največkrat zgodi prav v

odprtem prostoru stanovanjskih sosesk. Pogosto lahko prav s fizičnim oblikovanjem prostora dosežemo sožitje in vzajemno delovanje različnih skupin uporabnikov, če poznamo njihove potrebe in vedenja.

11. Zaznamovanje prostora

Ob vsakdanji uporabi prostora se zaradi pomanjkanja določenih vsebin, programa ali urbanih elementov in opreme pojavijo znamenja ali sledi, ki jih uporabniki nezavedno ali zavedno vnesejo v prostor (Zeisel, 2006). To so vidne sledi v prostoru, ki jih prebivalci vnašajo vanj in povedo, kaj uporabniki pogrešajo v odprtem prostoru za vsakdanjo rabo. »Opis prostora tako lahko pove več o prebivalcih in njihovem načinu življenja, kot o prostoru,« je dejala Hočevarjeva (1998: 46).

12. Varnost

Občutek varnosti je temelj za uspešno rabo prostorov in zato pomemben za uporabnike odprtih prostorov. Oblikovanje prostorov mora upoštevati vse mogoče elemente, ki omogočajo varnost uporabnikom: fizične varnosti ob rabi in druge elemente oz. lastnosti, kot so preglednost, urejenost, javna razsvetljava ob prehodnih poteh, redno vzdrževanje ipd. S tem se tudi zmanjšuje zadrževanje »marginalnih skupin«, ki za zadrževanje običajno iščejo nepregledne, zaraščene, skrivne, temne prostore. Prebivalci mest si takih prostorov običajno ne želijo, radi imajo varne, pregledne in odprte prostore za rabo, brez občutka nelagodja in nevarnosti. Obenem se v urbanem okolju, v vsakdanjem življenjskem prostoru prebivalcev, oblikujejo neformalne »družbene kontrole« v odprtem prostoru, ki prispevajo k zmanjšanju kriminala in nasilnih dejanj.

13. Pripadnost prostoru

Občutek pripadnosti je zelo pomemben vidik za meščane ali prebivalce sosesk, ki se razvije prav z uporabo javnih odprtih prostorov. Tu gre za vzpostavljanje identitete s krajem, z lokacijo, ki se razvije prav s spoznavami o fizičnem okolju, v katerem posameznik živi, in sodelovanjem z drugimi prebivalci v bivalnem okolju. Spoznave vsakdanjega fizičnega okolja so spomini, ideje, čustva, stališča, vrednote, pomeni ter pojmovanje vedenja in izkušnji, ki jih povezujemo prek uporabe in doživljanja v vsakdanjem okolju.

Vsi navedeni vidiki, doživetja, zaznave, dejavnosti, potrebe in možnosti oziroma želje uporabnikov se med seboj zelo prepletajo in ljudje kot uporabniki odprtih prostorov v različnih trenutkih zadovoljujejo različne potrebe, velikokrat tudi več potreb hkrati. Prav zato je treba pri načrtovanju upoštevati, da morajo biti odprti prostori oblikovno, vsebinsko in programsko raznovrstni, da nudijo pestrost rabe in so obenem odzivni za spontane rabe uporabnikov.

7 Pomen vključevanja prebivalcev v zgodnje faze urbanističnega načrtovanja

Pred uvajanjem razvojnih sprememb in večjih posegov je treba dobro spoznati mesto, njegov javni odprti prostor in življenje v soseskah. Zeisel (2006) je poudaril, da ne moreš vedeti, kako ljudje dojemajo prostor in ga doživljajo, če jih o tem tudi ne vprašaš. V praksi se je izkazalo, da se lahko pogledi načrtovalcev in uporabnikov precej razlikujejo. Upoštevanje doživljanja, dožemanja in uporabe javnega odprtega prostora prebivalcev v mestih je pomembno za uspešno izvajanje uporabnikom prijaznega prostorskega načrtovanja. Ker pa subjektivna občutenja in vrednote uporabnikov niso neposredno razvidni, jih načrtovalci pogosto ne upoštevajo, posledično pa prostor morda ne ustreza potrebam uporabnikov. Prav zato je raziskovanje omenjenih vidikov nujno za kakovostno načrtovanje prostora.

Na razhajanja med pogledi načrtovalcev in uporabnikov so opozorili že raziskovalci v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja (Proshansky, 1972; Porteous, 1977; Wandersman, 1976 in 1979) na podlagi okoljsko-prostorskih psiholoških raziskav. Čeprav je ta odnos zelo pomemben, načrtovalci prostora večinoma še vedno zanemarjajo vlogo in mnenje uporabnikov. Številni avtorji (Cooper, 1998; Halprin, 1981; Jole, 2008; Jacobs, 2009; Simoneti, 1995; Bratina, 1997; Goličnik, 2005) so na podlagi raziskav opozorili, da se lahko pogledi in stališča uporabnikov in načrtovalcev prostora močno razlikujejo. Po izvedbi projekta oblikovalce oziroma načrtovalce le redko zanimajo odzivi uporabnikov (Zeisel, 2006; Gifford, 2014). Osnovna kazalnika za to, ali so odprti prostori mesta za ljudi ustrezni, sta njihova obiskanost in načini uporabe. Jacobsova (2009) navaja, da so parki v soseskah, ki jih ljudje pogosto in množično uporabljajo, uspešni in dobro načrtovani. Parki, ki niso obiskani, ker niso zanimivi ali ustrezni za uporabnike, so zaradi tega prepuščeni propadanju.

Srečujemo se z nekakšnim arhitekturnim stališčem oz. okoljskim determinizmom, ki opredeljuje, da je okolje ali prostor neodvisna spremenljivka, človeško vedenje pa odvisna spremenljivka. Kar pomeni, da okolje oz. prostor določa, kakšno bo človekovo vedenje, da se mora človek – uporabnik – podvreči in prilagoditi okolju (Polič, 1999). To je le enosmerni vzročno-posledični odnos, ki ne upošteva oziroma zanemarljivo obratno smer vplivanja, ko dejavnost posameznika vnaša v okolje svoj način vedenja in uporabe ali neuporabe prostora oz. okolja. Osnovna pomanjkljivost številnih načrtovalskih projektov je posledica neupoštevanja dejavnosti uporabnikov, ki v dani prostor vnašajo svoj način rabe, vedenje, cilje, stališča, ki pa niso nujno taki, kot si jih je z oblikovanjem in načrtovanjem zamislil načrtovalec. Upoštevati je treba ta dvosmerni proces vplivanja

oz. interakcije med človekom in okoljem – človekom kot uporabnikom določenega okolja in okoljem – prostorom –, ki ima svoje značilnosti in lastnosti, ki vplivajo na uporabnika. Vendar je treba vedeti, da je uporabnik tisti, ki izbira, kaj in kako bo uporabljal prostor, ter da je od njegovega doživljanja, zaznavanja, vrednot in potreb odvisna dejanska uporaba prostora.

Pomembno je, da tudi javnost sodeluje pri oblikovanju razvoja mesta, saj morajo ljudje imeti možnost vplivanja na urbanistično politiko, le tako se bodo namreč v mestu počutili dobro (Rogaska in Ramos Ribeiro; 2015). Kučanova (2015) temu pritrjuje in pravi: »Nevzdržno je, da javnost postavimo pred izvršeno dejstvo – pred izbrani projekt – in potem od nje zahtevamo komentar in pripombe. Vključena mora biti že prej, v tem se kaže njena pravica do mesta.« S tem misli na sedanji postopek javne razgrnitve projektov v procesu prostorskega načrtovanja kot omogočanje sodelovanja javnosti, ki ga predpisuje slovenska zakonodaja na področju prostorskega načrtovanja in je zelo formaliziran ter vključuje organizirano javnost samo na koncu, ko je načrtovalski projekt že izdelan. Trstenjak (1984: 175) pa je poudaril težavo, da je načrtovalec mestnih naselij v popolnoma drugačnem odnosu do uporabnikov kot načrtovalec posameznih stanovanjskih hiš. »Načrtovalec mesta se namreč nikoli ne sooča z osebnim naročnikom, investitorjem ali lastnikom, kakor je to redno v primeru načrta zasebne hiše, marveč se znajde pred nepregledno množico sedanjih in prihodnjih anonimnih uporabnikov, ki mu ne morejo povedati svojih osebnih želja, potreb, okusov, čeprav jih mogoče zastopajo njihovi delegati, v takem ali drugačnem upravnem sistemu.«

Načrtovanje odprtega urbanega prostora je veliko kakovostnejše, če se prebivalci vključijo že v zgodnjo fazo načrtovanja, ugotavljajo raziskovalci (Gulič idr., 1985; Rus idr., 1994; Simoneti, 1995, 1996; Bratina, 1997; AbuGhazze, 1999; Goličnik, 2005 in 2006; Jole, 2008; Ogrin, 2010; Kytä, 2011; Ho idr., 2012; Bratina-Jurkovič, 2014; Kučan, 2015). Menijo, da dobra prenova sosesk ni mogoča brez aktivnega sodelovanja prebivalcev. Bivalno okolje ima velik vpliv na zadovoljstvo in dobro počutje prebivalcev. Številni avtorji ugotavljajo (Frick, 1986; Cooper, 1998; Massam, 2002), da urbanisti in oblikovalci večinoma niso naredili presežka pri oblikovanju okolja prav v stanovanjskih soseskah, v katerih naj bi ljudje živeli udobno, sproščeno in uživali kar največjo kakovost v odprtem prostoru za vsakdanjo rabo.

Vključevanje prebivalcev in možnost sodelovanja pri odločitvah o načrtovanju prostora v stanovanjskih območjih, sta nujna. Če načrtovalci in oblikovalci ne poznajo potreb in želja ljudi, ki živijo v določeni stanovanjski soseski, ne morejo ustrezno načrtovati in poskrbeti za izboljšave v teh skupnostih. Halprin (1981) je poudaril, da je treba poiskati načine, da bi se ljudje vključili v aktivni položaj v procesu načrtovanja. Smiselno je in

naloga odgovornih iz javne uprave, da spodbujajo prebivalce, da sodelujejo v procesu odločanja, še posebej kadar se to nanaša na načrtovanje novih vsebin ali prenovo njihove stanovanjske soseske. Za načrtovalce in oblikovalce je zelo pomembno, da poslušajo prebivalce oziroma uporabnike in upoštevajo njihova mnenja o rabi odprtega prostora na območju njihovega bivanja ter poudarjene probleme in tudi njihove predloge. Tako bi lahko učinkovito zmanjšali razlike, ki velikokrat obstajajo med načrtovalci in uporabniki (Moughtin, 2003). Z vključevanjem prebivalcev v neposredno izražanje mnenja, s pridobivanjem podatkov o doživljanju in dejanski rabi javnih mestnih prostorov in opazovanjem vedenja uporabnikov odprtih mestnih prostorov lahko načrtovalec pridobi ključne usmeritve za učinkovito in uspešno revitalizacijo prostora.

8 Raziskava

Raziskava je potekala v šolskem okolišu Osnovne šole dr. Vita Kraigherja, v četrtni skupnosti Bežigrad v Ljubljani, na območju različnih, vendar povezanih stanovanjskih sosesk, ki se razlikujejo po gostoti in vrsti poselitve (večstanovanjska blokovna gradnja in območja enodružinskih stanovanjskih hiš). To območje raziskave sem izbrala, ker gre za staro naseljitveno območje Ljubljane, ki se je oblikovalo in postopoma razvijalo od popotresne Ljubljane po letu 1895 do manjših stanovanjskih sosesk, kot so Fondovi bloki iz tridesetih let 20. stoletja, in drugih, ki so nastale po drugi svetovni vojni.

Glede na naravo problema smo za pridobivanje podatkov uporabili večmetodni pristop, pri katerem uporabniki prostora lahko tudi neposredno sodelujejo in izražajo mnenja, in sicer: fokusne skupine s tehniko pridobivanja družbenoprostorskih obrazcev, digitalno javnomnenjsko anketo, opazovanje vedenja in opazovanje sledi v odprtem prostoru. Z njimi smo pridobili kvantitativne in kvalitativne podatke o stališčih in mnenjih tam živčih udeležencev, njihovem vedenju v javnem odprtem prostoru in njegovi uporabi, kar nam je omogočilo dovolj celovit in kompleksen vpogled v vlogo, ki jo ima javni odprti prostor v bivalnem okolju. V določeni meri je šlo tudi za poskus vključevanja prebivalcev v iskanje rešitev za izboljšanje kakovosti bivanja v soseski.

8.1 Predstavitev uporabljenih metod

Fokusne skupine in metoda pridobivanja družbenoprostorskih obrazcev:

- **Fokusne skupine**

Z metodo fokusnih skupin smo pridobili neposredno mnenje prebivalcev udeležencev o različnem načinu dožemanja in uporabe okolja v njihovi soseski, s pridobivanjem družbenoprostorskih obrazcev pri udeležencih fokusnih skupin pa podatke, ki so območje obravnave

natančneje lokacijsko umestili v prostor, in opredelitev območja soseske, kot ga zaznavajo prebivalci, ter opredelitev prijetnih in neprijetnih območij (Bratina-Jurkovič, 2014).

• Digitalna javnomnenjska anketa

Za pridobivanje širšega vpogleda prebivalcev v uporabo odprtih površin, pomen njihove urejenosti za kakovost bivanja in mnenje prebivalcev o identiteti in prepoznavnosti soseske smo uporabili javnomnenjsko anketo. Z anketno metodo smo pridobili splošno predstavo o stališčih prebivalcev kot uporabnikov odprtega prostora, njihovih pojmovanjih, mnenjih, vrednotah, interesih, vizijah in samoporočanem vedenju v soseskah in konkretne podatke o uporabi odprtega prostora v območju raziskave.

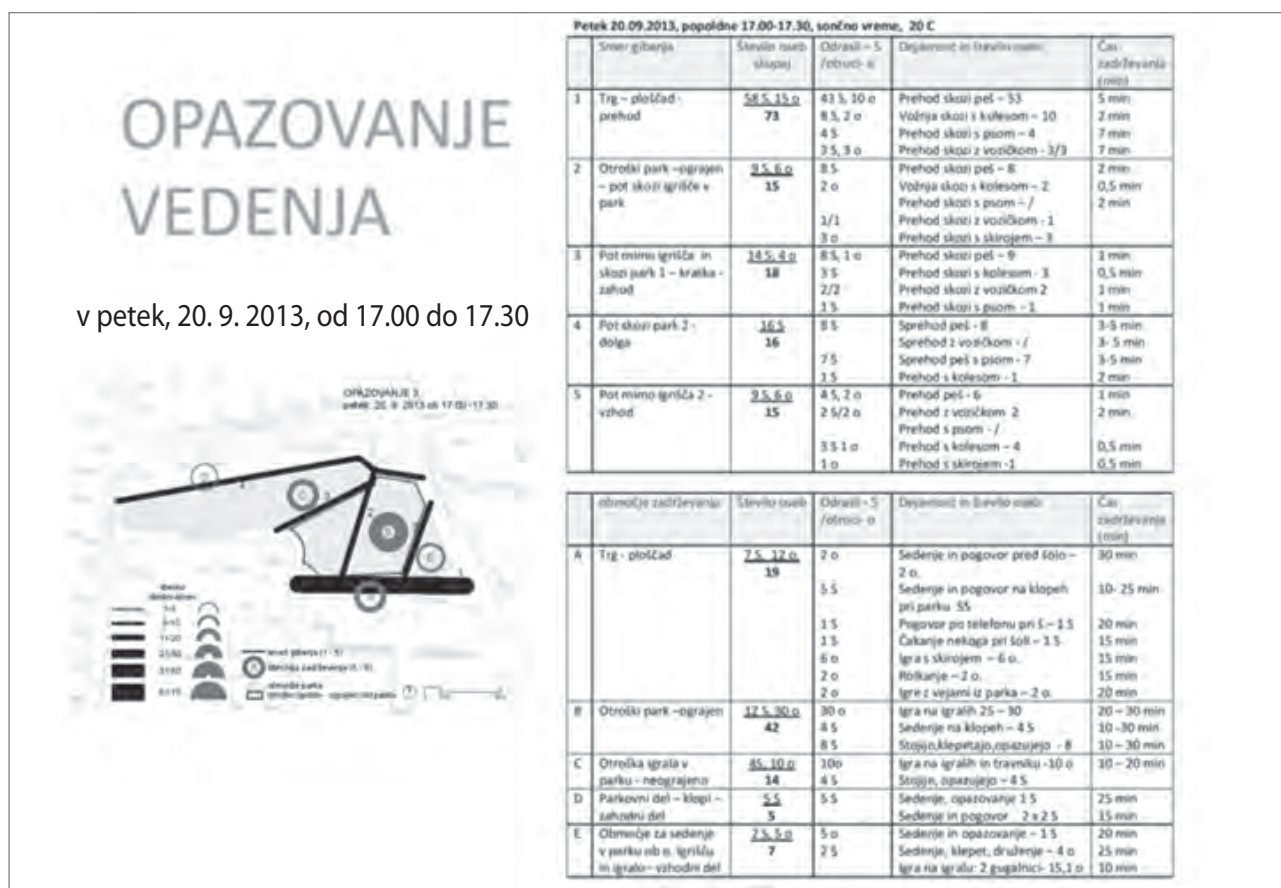
• Opazovanje vedenja

Z opazovanjem in beleženjem vedenja v javnem odprtem prostoru smo želeli pridobiti podatke o dejanski uporabi prostora, ki je morda drugačna od načrtovane, o glavnih poteh, območjih prehoda in zadrževanja, vplivu uporabe v različnih časovnih obdobjih dneva ipd. Opazovanje smo izvajali v osrednjem, najbolj obiskanem in priljubljenem območju raziskave, tj. v javnem mestnem parku z otroškim igriščem in trgov ob osnovni šoli. Z opazovanjem vedenja in njegovim prikazom na vedenjskih zemljevidih

smo pridobili podatke o raznovrstnih vzorcih vedenja uporabnikov v različnih časovnih obdobjih (slika 5).

• Opazovanje sledi v prostoru

Opazovanje sledi bivanja in uporabe odprtega prostora v soseskah in izvedbo analize sledi smo kot metodo uporabili, ker nam da podatke o rabah prostora, ki jih z drugimi metodami težje pridobimo. Ob vsakdanji uporabi prostora se zaradi pomanjkanja določenih vsebin, programa ali urbanih elementov in opreme pojavijo sledi, ki jih uporabniki nezavedno ali zavedno vnesejo v prostor. To so vidne sledi ali znamenja v prostoru, ki sporočajo, kaj prebivalci pogrešajo ali jih moti v odprtem prostoru glede na vsakdanjo rabo. »Sledi« ali »znamenja«, ki jih lahko razberemo v prostoru in zabeležimo, fotografiramo. Pridobljene informacije lahko uspešno uporabimo pri načrtovanju v prostoru (pri prenovi ali dopolnitvi odprtega prostora). Sledi, ki so jih uporabniki pustili, naredili ali postavili v prostor, da so si izboljšali uporabo odprtega prostora v vsakdanjem bivalnem okolju med bloki, so lahko zelo raznovrstne in jih združujemo po pomenu v skupine (izboljšanje rabe, stranski proizvodi rabe, prilagoditev rabe, izražanje sebe, pomanjkanje vsebine, začasne skupinske sledi, sporočila javnosti (slika 6).

Slika 5: Opazovanje vedenja za en opazovalni termin – zapis in grafični prikaz prehajanja (širina pasu) in zadrževanja na območjih (širina kolobarja) (vir: Nataša Bratina, 2016)

Preglednica 1: Temeljne splošne usmeritve za načrtovalce stanovanjskih sosesk

Usmeritve	Razlogi
Bivanje v velikih soseskah ni zaželeno. Soseska – manjše območje okrog doma (250 m–450 m)	Prebivalci dojemajo sosesko kot manjše območje – tisto, ki ga poznajo, uporabljajo, v njem delujejo, se počutijo del skupnosti – imajo vsakodnevne družbene stike.
Javne skupne odprte površine je treba urediti tudi v soseskah enodružinskih hiš, ki imajo svoje vrtove.	Tudi v soseskah enodružinskih hiš pogrešajo manjše javne odprte površine za spontano druženje prebivalcev. Vrtovi so njihove zasebne površine, ki ne morejo nadomestiti javnih površin za spontano druženje prebivalcev oz. sosedov.
Bivanje v gosto pozidani soseski ni zaželeno.	Občutek utesnenosti, manj družbenih stikov. Zato je v soseskah treba omogočiti dovolj odprtega prostora in zelenih površin za organizirano in svobodno rabo.
Omogočiti je treba mešano rabo tipov stanovanj in dejavnosti v soseski.	S tem se vzpostavijo raznovrstnost stanovalcev v soseski, večja dinamičnost in zanimivost bivanja ter posledično občutek skupnosti.
Zelene površine naj bodo:	Zagotavljajo večjo kakovost bivanja.
• blizu doma, vidne z bivališč; • večja območja – parki, igrišča – preprosto dostopna, v pešrazdalji 5–10 min; • povezane zelene površine z zelenimi koridorji – drevoredi (peš, kolo); • več dreves, odprti travniki; • vzdrževana urbana oprema; • ne sme biti preveč tlakovanih površin, saj uporabniki te zaznavajo kot neprijetne.	• omogočajo vidne stike; • pogostejša obiskanost odprtih prostorov; • več družbenih interakcij; • večje zadovoljstvo; • občutek skupnosti; • zdravje; • klopi z naslonjali, svetilke, koši, za pse; • če je preveč tlakovanih površin (več mora biti zelenih površin in manj tlakovanih).
Zeleni odprti prostori v stanovanjskih soseskah omogočajo in spodbujajo več družbenih interakcij med prebivalci.	Pogostejša obiskanost in uporaba zelenih in drugih odprtih površin je povezana z večjim poznavanjem soseske, v kateri bivajo, in pozitivno opredelitvijo soseske. Bližina (pešrazdalja 5–10 min) in dobra urejenost zelenih in drugih odprtih površin prebivalcem pomeni večjo kakovost bivanja v soseski.
Občutek skupnosti – velik pomen	Zadovoljstvo z odprtim prostorom v soseski vpliva na splošno zadovoljstvo prebivalcev z bivanjem v soseski, s tem pa se razvije občutek skupnosti.
Glavne prometnice (ceste, železnice, križišča) zunaj sosesk, varni pešprehodi Pešpoti in kolesarske poti morajo biti ločene od prometa.	Če so v naselju oz. soseski prometni koridorji, je treba vzdolž njih urediti zelene pasove za povezave pešcev in kolesarjev ter dovolj varnih prehodov ali nadhodov čez obremenjene prometnice.
Urediti je treba zanemarjena in zapuščena, degradirana območja.	S tem se poveča občutek varnosti, preglednosti, prijetnosti.
Ovire v prostoru za uporabo javnih odprtih površin	Zelo prometne ulice, neurejeni železniški prehodi za pešce pri športnem parku, preveč zaparkirane površine in ulice, zanemarjenost območja ob železniški progji, ovire na pločnikih in prehodih za invalide in starše z otroškimi vozički.
Kaj prebivalci pogrešajo oziroma jim manjka v odprtem prostoru sosesk	Povezan sistem zelenih površin, dodatne kolesarske poti, več drevoredov, pešpoti in kolesarske poti, ločene od prometa. V soseski enodružinskih hiš pogrešajo ploščad s košarkarskim košem, skupne zelenice s klopami in prostore za druženje sosedov.
Zaželena vključitev v urejanje prostora	Prebivalci bi se večinoma prostovoljno vključili v urejanje odprtega prostora soseske.
Razno (kar so sami želeli dodati in povedati):	Četrtna skupnost je premalo aktivna pri povezovanju sosesk z lokalno skupnostjo mesta in možnostjo vplivanja na mestno prostorsko politiko razvoja odprtega prostora.
• mestna politika upravljanja odprtega prostora v stanovanjskih soseskah • varnost • pomen osvetlitve ponoči	Zaradi naraščajočega števila vlomov v stanovanja v zadnjih letih so posebej poudarili problematiko varnosti bivanja v soseski. Kljub temu so povedali, da se na javnih odprtih površinah v soseski večinoma počutijo varno, razen ponoči na območjih, na katerih je soseska premalo osvetljena.

Vir: Nataša Bratina, 2016

Slika 6: Opazovanje sledi v odprtem prostoru soseske (vir: Nataša Bratina, 2016)

8.1 Rezultati raziskave kot usmeritve za načrtovanje in proces upravnega odločanja

Na podlagi pričujoče raziskave in drugih tovrstnih raziskav je mogoče pripraviti splošne in konkretne usmeritve za načrtovalce, prostorske uradnike in investitorje za izboljšavo in prenovu obravnavanega območja. Raziskava je pokazala, kje so ključne točke in najbolj priljubljena ter obiskana območja, kje so ovire in moteči dejavniki za uporabo javnih odprtih površin, katere so težave, kaj ljudje pogrešajo ter kaj bi radi v svoji soseski spremenili in izboljšali, idr.

9 Sklep

K raziskovanju doživljanja, vedenja in uporabe zelenih in drugih javnih površin stanovanjskih sosesk me je leta 2010 spodbudilo dejstvo, da so te vse slabše urejene in vzdrževane, za novo načrtovane soseske pa so opredeljene manjše zelene površine. Obstoječe soseske v Ljubljani so nujno potrebne prenovne in temeljite revitalizacije odprtega prostora.

V zadnjem času je mogoče opaziti znatno povečano zanimanje ljudi za bivalno okolje in mesto, v katerem živijo. Prav zaradi vse večje pozidave odprtega mestnega prostora, poseganja s projekti gradnje objektov tudi na zelene površine stanovanjskih sosesk in ponekod opuščanja oziroma slabega vzdrževanja

obstojećih zelenih površin v soseskah med prebivalci izjemno narašča zavedanje o njihovem pomenu za kakovost vsakdanjega bivanja v mestih. V praksi se prebivalci zelo ostro javno odzovejo, ko gre za odvzem, zmanjšanje ali celo ukinitve obstoječih zelenih površin na račun gradnje novih objektov v strukturi mesta. Zato je zelo pomembno pridobiti njihovo mnenje in raziskati, kako v resnici uporabljajo zelene odprte površine v svojih stanovanjskih soseskah in kaj jim te pomenijo, kaj jim prinaša kakovost bivanja, kaj pogrešajo, kaj jih moti, kam radi zahajajo in kje se počutijo neprijetno in podobno.

Pred uvajanjem razvojnih sprememb in večjih posegov je treba dobro spoznati mesto, njegov javni odprti prostor in življenje v soseskah. Na pomembnost raziskovanja odnosov med urbanimi strukturami in izkušnjami prebivalcev opozarjajo številni raziskovalci. Poudarjajo potrebo po izvajanju več tovrstnih raziskav, ne samo na splošni ravni, ampak na konkretnih območjih bivanja. Konkretne prostorske raziskave se morajo nanašati na uporabnike, ki prostor doživljajo in uporabljajo, ter na območje zaznavanja in doživljanja. Bivalnega okolja ne bomo mogli izboljšati brez upoštevanja zakonitosti človekovega doživljanja in vedenja ter poznavanja vsakdanje uporabe.

Stanovanjske krajine so generatorji urbanističnih zasnov sosesk in s tem poudarjajo velik pomen odprtih prostorov pri načrtovanju in prenovi stanovanjskih območij. Z rezultati predstavljene raziskave smo pokazali učinkovitost in smiselnost vključne

vanya prebivalcev v izražanje stališč in mnenj, ki so uporabna za načrtovanje stanovanjskih sosesk in prenavo ali revitalizacijo že obstoječega odprtega prostora. Treba je razmišljati o urejanju odprtih prostorov v mestu, ki so delno fiksno zasnovani, hkrati pa omogočajo posamezniku in družbi veliko fleksibilnost pri uporabi. Prav medsebojno sodelovanje pri odločitvah za odgovorno načrtovanje je odločilno za ustvarjanje uspešnih odprtih prostorov mesta.

.....
Dr. Nataša Bratina, univ. dipl. inž. kraj. arh.

MOP, Ljubljana

E-pošta: natasa.bratina@t-2.si

Opombe

^[1] Empirična raziskava je bila izvedena v letih 2013 in 2014 v okviru avtoričine doktorske disertacije *Doživljanje bivalnega okolja in vedenje prebivalcev v urbanih soseskah* na Oddelku za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani (Bratina, 2016).

^[2] Beseda »srečevanje« ali »srečanje« vključuje besedo »sreča«, kar ima v slovenskem jeziku dober oz. smiseln pomen in kaže na to, da so srečanja in vsakdanja srečevanja za človeka kot družbeno bitje izjemnega pomena za dobro počutje in občutek zadovoljstva, sreče.

^[3] Več o zaznavi velikosti območja soseske med prebivalci lahko najdete v avtoričinem znanstvenem članku *Zaznavanje, doživljanje in uporaba javnega odprtega prostora prebivalcev v stanovanjskih soseskah mest*, objavljenem v *Urbanem izzivu* št. 25(1) (Bratina-Jurkovič, 2014).

Viri in literatura

Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I., in Angel, S. (1977): *A Pattern Language: Town – Buildings – Construction*. New York: Oxford University Press.

Barker, R. G. (1968): *Ecological psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behavior*. Stanford, Stanford University Press.

Bechtel, R. B. (1997): *Environment and behavior: An introduction*. Thousand Oaks, Sage Publications.

Bechtel, R. B., Churchman, A., in Ts'erts'man, A. (2002): *Handbook of environmental psychology*. New York, John Wiley & Sons.

Bratina, N. (1993): *Odprti prostor v vrtnem mestu Nova Gorica: zasnova – resničnost – predlog*. Diplomski naloga. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana.

Bratina, N. (1997): *Doživljanje mestnega odprtega prostora – Bevkov trg v Novi Gorici*. *Urbani izziv*, 32–33, str. 60–68. DOI: 10.5379/urbani-izziv-1997-32-33-007

Bratina, N., in Lah Sušnik, M. (1997): *Doživljanje mestnega odprtega prostora*. Seminarska raziskovalna naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo.

Bratina, N. (2016): *Doživljanje bivalnega okolja in vedenje prebivalcev v urbanih soseskah*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Ljubljana.

Bratina Jurkovič, N. (2014): *Zaznavanje, doživljanje in uporaba javnega odprtega prostora prebivalcev v stanovanjskih soseskah mest*. V: *Urbani izziv*, 25(1), 2014, 37–55. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2014-25-01-003

Carr, S., Francis, M., Rivlin, L. G., in Stone, A. M. (1992): *Public space*. Cambridge, Cambridge University Press.

Cassidy, T. (1997): *Environmental psychology: Behavior and experience in context*. East Sussex, Psychology Press.

Castells, M. (1989): *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford, Združeno kraljestvo; Malden, MA: Blackwell. Dostopno na: <http://www.manuelcastells.info/en/books> (dostop: 17. 4. 2015).

Cooper, T. L. (2012): *The Responsible administrator: An approach to ethics for the administrative role*. San Francisco, John Wiley & Sons.

Dimitrovska Andrews, K. (2000): *Procesi urbanizacije v Sloveniji in posledice na urbana omrežja*. *Urbani izziv*, 11(1), 3-15. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2000-11-01-00

Frick, D. (ur.) (1986): *The quality of urban life: Social psychological and physical conditions*. New York, Walter de Gruyter & Co. DOI: 10.1515/9783110884968

Gantar, P. (2006): *Odnos med javnim in zasebnim v novejših stanovanjskih okoljih – sociološki pogled*. V: *Stanovanjske krajine: trendi, perspektive: zbornik predavanj in prispevkov ob konferenci Stanovanjske krajine*, 31. marca 2006. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: Trajekt zavod za prostorsko kulturo, Ljubljana.

Gazvoda, D. (2001): *Vloga in pomen zelenega prostora v novejših slovenskih stanovanjskih soseskah*. *Urbani izziv*, 12(2), str. 35–42. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2001-12-02-004

Gifford, R. (1987): *Environmental psychology: Principles and practices*. Needham Heights, MA, Allyn & Bacon.

Gifford, R. (2014): *Environmental Psychology: Principles and Practices – fifth edition*. Colville, Kanada: Hermit Distributing.

Goličnik, B. (2005): *Okoljskovedenjske študije: most sodelovanja med načrtovalci in uporabniki odprtih prostorov*. *Urbani izziv*, 16(2), str. 55–61. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2005-16-02-006

Gulič, P., Polič, M., Rozin Šarec, L., Vovk, M., in Kozmik, V. (1985): *Načini vedenja prebivalcev v urbanem prostoru kot osnova za njegovo samoupravno preoblikovanje*. Raziskovalna naloga. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Ho, D. C. W., Yau, Y., Law, Poon, S. W., Yip, H. K., in Liusman, E. (2012): *Socialna zdržnost pri urbani prenavi: ocena želja skupnosti*. *Urbani izziv*, 23(1), str. 49–63. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2012-23-01-005

Jacobs, J. (2009): *Umiranje in življenje velikih ameriških mest*. Ljubljana, Studia humanitatis.

Jankovič Grobelšek, L. (2012): *Za javnost odprt zasebni prostor kot dopolnitev omrežja mestnega javnega prostora*. *Urbani izziv*, 23(1), str. 25–35. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2012-23-01-003

Jole, M. (2008): *Javnost v parkih, med opazovanjem in delovanjem*. Primer Pariza. *Urbani izziv*, 19(2), str. 53–58. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2008-19-02-007

Kaplan, R., Kaplan, S., in Ryan, L. R. (1998): *With people in mind*. Washington, DC, Island Press.

Kearney, A. R. (2006): *Residential development patterns and neighborhood satisfaction. Impact of Density and Nearby Nature*. *Environment and Behavior*, 38 (1), str. 112–139. DOI: 10.1177/0013916505277607

Kim, Y., in Kaplan, R. (2004): *Physical and psychological factors in sense of community: New urbanist Kentlands and nearby Orchard village*. *Environment and Behavior*, 36(3), str. 313–340. DOI: 10.1177/0013916503260236

Kyttä, M. (2011): *The inhabitant friendly, health promoting urban structure*. Prispevek je bil predstavljen na konferenci, z naslovom *An international conference on Research into Inclusive Outdoor Environments for All*, ki je potekala od 27. do 29. junija v Edinburgu v Veliki Britaniji, str. 11–18.

- Kučan, A. (2015): Gabariti ne prepovedujejo ustvarjalnosti. V: *Dnevnik*, 25. 8. 2015. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042719129> (dostop: 25. 8. 2015).
- Lancrenon, D. (2015): Spatial Planning and Sustainable Mobility: Improving the Accessibility of European Cities With Their Citizens. V: *Predstavitve na 13-letni mednarodni konferenci CIVITAS forum 2015, Sharing the City*, Ljubljana.
- Lynch, K. (2010): *Podoba mesta*. Novo mesto, Založba Goga.
- Lee, T. (1976): *Psychology and the environment*. London, Methuen.
- Lewin, K. (1974): Behaviour and development as a function of the total situation. V: Friedman, S. (ur.), Juhasz, J. B. (ur.), *Environment Monterey*. Brooks: Cole.
- Massam, B. H. (2002): *Quality of life: Public planning and private living*. Danvers, MA, Pergamon.
- Mehrabian A., in Russell, J. A. (1974): *An approach to environmental psychology*. London, Holt.
- Megla, M. (2012): Človeško telo in mesta so živi organizmi. Intervju z Lio Ghilardi, urbano sociologinjo. *Delo, Sobotna priloga*, 51(49), 3. 3. 2012, str. 26–28.
- Moughtin, C. (2003): *Urban design: Street and square*. Boston, Massachusetts Architectural Press.
- Mušič, B. V. (1996): Urbanistično planiranje, urbanistično oblikovanje, krajinsko oblikovanje: Pogled na probleme urejanja odprtega prostora v naseljih. V: Hudoklin, J. (ur.), *Urejanje odprtega prostora v urbanem okolju*, Zbornik letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije, Ljubljana, 1–17.
- Pallasmaa, J. (2012): *Misleča roka: eksistencialna in utelešena modrost v arhitekturi*. Ljubljana: Studia Humanitatis, Zbirka Varia, 13, 17, 24, 156.
- Polič, M., Čuk, M., Musek, J., Marjanovič Umek, L., Umek, P., in Tušak, M. (1984): *Ekopsihološka raziskava življenja v mestu*. Ljubljana, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut.
- Polič, M., Mencin, M., Marušič, I., in Bartol, B. (1991): *Stališča prebivalcev občine Grosuplje do nekaterih vidikov njenega razvoja*. Grosuplje, Občina Grosuplje.
- Polič, M. (1999): Mestno okolje, njegove nevarnosti in človeško vedenje. *Urbani izziv*, 10(1), 3–14. DOI: 10.5379/urbani-izziv-1999-10-01-001
- Polič, M., Klemenčič, M., Kos, D., Kučan, A., Marušič, I., Natek, K., idr. (2002): *Spoznavni zemljevid Slovenije*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Porteous, J. D. (1977): *Environment and behavior: Planning and everyday urban life*. Reading, MA, AddisonWesley.
- Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., in Rivlin, L. G. (1972): Freedom of choice and behavior in a physical setting. V: Wohlwill, J. F., in Carson, D. H. (ur.): *Environment and the social sciences: Perspectives and applications*, str. 29–43. Washington, DC, American Psychological Association.
- Rau, P. (1994): O Ljubljani in njeni regulaciji. V: *Mala mesta*. *Urbani izziv*, 26–27, maj 1994, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, 79–83.
- Rogatka, K., in Ramos Ribeiro, R. R. (2015): Kompaktno mesto in njegova družbena percepcija: študija primera. *Urbani izziv*, 26(1), 56–66. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2015-26-01-005
- Rus, A., Stanič, I., Kos, D., Passler, R., in Vlaj, S. (1994): *Členitev mesta Ljubljana: 2. faza*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Sendi, R. (2005): Sodelovanje stanovalcev kot pogoj za uspešno izvedbo prenove stanovanjskih sosesk. V: *Urbani izziv*, 16(2), 5–15. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2005-16-02-001
- Sendi, R. (2013): Nizek površinski stanovanjski standard v Sloveniji: nizka kupna moč kot večno opravičil. *Urbani izziv*, 24(1), 22–38. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2013-24-01-002
- Skifter Andersen, H. (2011): Razlaga preferenc do okolice in lokacije doma. *Urbani izziv*, 22 (1), str. 22–36. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2011-22-01-002
- Simoneti, M. (1996): Sodelovanje z meščani, možnost za odgovorno rabo in zadovoljivo urejenost javnih zelenih površin. V: Hudoklin, J. (ur.): *Urejanje odprtega prostora v urbanem okolju*, str. 49–58. Ljubljana, Društvo krajinskih arhitektov Slovenije.
- Simoneti, M. (1995): *Vključevanje javnosti v urejanje in vzdrževanje zelenih površin mesta*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Inštitut za krajinsko arhitekturo (mentor: Marušič, J.), Ljubljana.
- Sitte, C. (1997): *Umetnost graditve mest*. Ljubljana: Habitat.
- Smaniotto Costa, C., Šuklje Erjavec, I., in Mathey, J. (2008): Zelene površine – najpomembnejši vir za sonaravnost mest. Metoda GreenKeys za razvoj zelenih površin. *Urbani izziv*, 19(2), str. 95–109. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2008-19-02-012
- Shrestha, B. K. (2013): Stanovanjske soseske v Katmanduju: glavne oblikovalske smernice. *Urbani izziv*, 24(1), 39–57. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2013-24-01-003
- Sullivan, W., Kuo, F. E., in DePooter, S. F. (2004): The fruit of urban nature. *Environment and Behavior*, 36(5), str. 678–700. DOI: 10.1177/0193841X04264945
- Sullivan, W. (2011): *Landscape and health and hope*. Prispevek je bil predstavljen na konferenci z naslovom An international conference on Research into Inclusive Outdoor Environments for All, ki je potekala od 27. do 29. junija v Edinburgu v Veliki Britaniji, str. 33–38.
- Treib, M. (2008): Alone Together: Some Thoughts on Urban Space. V: *Odprt javni prostor: načrtovanje, upravljanje, vzdrževanje/ Public Open Space: Design, Management, Maintenance*. Zbornik predavanj in prispevkov ob mednarodni konferenci Odprt javni proctor/ Public Open Space, 10.–11. april 2008, Ljubljana, 14–22.
- Trstenjak, A. (1984): *Ekološka psihologija: problemi in perspektive*. Ljubljana: ČGP Delo – TOZD Gospodarski vestnik.
- Wandersman, A. (1976): Applying humanism, behaviorism and a broader social developmental view to understanding and researching the design process. *The Behavioral Basis of Design*, str. 9–20.
- Wandersman, A. (1979): User participation in planning environments: A conceptual framework. *Environment and Behavior*, 11(4), str. 465–482. DOI: 10.1177/0013916579114003
- Ward Thompson, C. (2010): Landscape quality and quality of life. V: Ward Thompson, C., Aspinall, P., in Bell, S. (ur.): *Innovative approaches to researching landscape and health – Open space: People space 2*, str. 230–255. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Zeisel, J. (2006): *Inquiry by design: environment / behavior / neuroscience in architecture, interiors, landscape and planning*. New York, Northon.